

Отже, розвиток семантики соціально маркованих лексичних одиниць, як і інших слів відбувається за загальномовними законами й виявляється у процесах ускладнення й спрощення семантичної структури, розвитку омонімії, зміні сфери вживання.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Буцел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
2. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Т. 1 – 4. – К.: Довіра – Рідна мова, 1996.
3. Словник української мови / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – Т. 1 – 11. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
4. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соц. диференціація укр. мови. – К.: Критика, 2005. – 464 с.
5. Ставицька Леся. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3 200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
6. Ставицька Леся. Український жаргон. Словник: Містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2005. – 496 с.
7. Шовгун Н.О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 17 с.

Анотація. У статті на основі зіставлення словників жаргонної лексики й загальномовних лексикографічних праць проаналізовано семантичні трансформації, що відбуваються в соціально маркованих словах, з’ясовано особливості їх функціонування. Особливу увагу зацентовано на процесах ускладнення семантики соціолектизмів.

Ключові слова: семантична структура, семантична трансформація, соціально марковане слово, соціальний діалектизм, соціолектизм.

Summary. The author in this article is analyzing semantic transformations in socially marked words based on comparing dictionaries of slang and lexicographical works of general language It is determined their special features of functioning. The processes of complication of sociolectism’s semantic are featured.

Key words: semantic structure, semantic transformation, socially marked word, social dialecticism, sociolectism.

УДК 811.112. 2’37

Казимір В.О.

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІСЕМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЛЕКСИКОНІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Мова як одна із форм духовної культури народу, безпосередній показник його ментальності та основний засіб спілкування є продуктом тривалого історичного розвитку суспільства. Вона перебуває в постійному русі, видозмінюється в просторі і часі, водночас зберігаючи ознаки іманентної стабільності, цілісності. У часи різких соціальних змін закономірно змінюється словниковий склад мови, реагуючи на виникнення нових понять, нових явищ у матеріальному та духовному житті соціуму. Лексика розвивається постійно й безперервно, однак у періоди трансформації суспільства кількісні та якісні зміни найпомітніші.

Наука на початку ХХІ століття не тільки підсумовує досягнення попередньої епохи, а й змінює свої пріоритети, відкриваючи при цьому нові обрії наукових пошуків. Сучасному етапу розвитку лінгвістики мають відповідати саме такі дослідження, які дозволяють бачити мовний феномен у всій сукупності його ознак. Такий ракурс дасть змогу досягнути напрямки мовного саморозвитку через надсистемні властивості мовних феноменів.

Значення взагалі та полісемія зокрема привертають увагу лінгвістів незалежно від того, якими лінгвістичними проблемами конкретно вони займаються. Більше того, практичні чи

теоретичні пошуки в лексикологічних чи лексикографічних дослідженнях неможливі без часткового розв'язання проблеми полісемії. Тому, враховуючи основні аспекти мовних явищ, пропонується стаття присвячується дослідженню полісемії (та загалом значення) з позиції мовної системи, мовлення та мовної діяльності. Такий підхід виходить із розуміння полісемії як центральної універсальної властивості лексичних одиниць.

Актуальність статті полягає у тому, що проблема вивчення полісемії (полісемічних явищ), що має важливий мовний статус, була й залишається актуальною для сучасної лінгвістики, що зумовлюється необхідністю розкрити закономірності, притаманні полісемічним явищам у процесі зберігання та передавання інформації.

Свого часу Фердінанд де Соссюр зазначав, що завдання лінгвістики полягає в її самовідмежуванні та самовизначенні, інакше кажучи, в лінгвістичних пошуках надзвичайно важливим є визначення вихідних категорій та встановлення їхніх меж. До категорій, які необхідно визначити та “демаркувати”, насамперед належать значення та позначення. За слушним спостереженням Е.Бенвеніста [10, 45] значення привертає увагу лінгвістів незалежно від того, які лексикологічні чи лексикографічні явища вони досліджують, оскільки ця категорія лежить в основі будь-якої мовознавчої проблеми. Складний симбіоз значення та позначення оптимально виявляється в структурі багатозначного чи полісемічного слова. Внаслідок цього полісемію (як універсальне поєднання однієї формальної та кількох змістових сторін мовного знака у процесі суспільної комунікації) доцільно досліджувати на матеріалі однієї конкретної мови. У цьому разі **предметом** аналізу є властивості багатозначних німецьких слів, що належать до різних частин мови [5, 35].

Враховуючи те, що в наш час майже не існує однозначно кількісних методик вивчення семантики, які (на відміну від формальних морфологічних пошуків) дозволили б об'єктивно простежити далеко не очевидні семантичні характеристики, завершальною ланкою пост-модерністського дослідження є створення “апроксимативних” (наближено-кількісних) методик, за допомогою яких доцільно встановлювати параметри синергетичної системи [6, 176]. В основі цих методик лежать спрощені процедури розрахунків, які ґрунтуються на простих кількісних символах (індексах, коефіцієнтах) та арифметичних діях, в основу яких покладено відому теорему Бернуллі: $m/n \sim 1/2$. Саме апроксимативні методики, поряд з іншими нетрадиційними підходами до аналізу, мають прислужитися пошуку параметрів порядку для подальшого розв'язання вузлових проблем семантики, виявлених шляхом теоретичних аналітико-синтезувальних спостережень.

Унаслідок інтегративної дії виникає голістичний образ багатовимірною значення, який схематично (окрім моделі Ф. де Соссюра) можна передати у вигляді трихотомічної моделі [7, 125]. Ця модель охоплює три семіотичні процеси: а) множину відображених ознак дійсності чи конструйованих свідомістю та структурованих (поняттева семантика); б) сукупність його синтагматичних та парадигматичних характеристик (семантична синтактика); в) множину умов його вживання та ситуацій, які залежать від комунікативних дій, тощо (синтаксична прагматика).

На основі голістичного розуміння полісемія може інтегровано розглядатися як результат варіювання мовцем певних семантичних (номінаційних) ознак у сітковому інформаційному процесі, знання координат якого дозволяє слухачеві долати мовну невизначеність [7, 127]. Як вияв номінації полісемія виступає в такий спосіб (поряд із парадигматично налаштованими – синонімією та антонімією та синтагматично спрямованими – колокаціями) епідигматичним виявом номінації чи то в межах різних термінологічних систем чи то варіантів загальнонародної мови.

Розгляд структурних варіацій відношень у семантичній системі слова допомагає відносно аргументовано визначити три основні типи полісемії: метафору (деривація похідного значення на основі подібності до вихідного), метонімію (деривація на основі їх суміжності) та категорію гіперо-гіпонімії (деривація на основі логічного включення), яка до певної міри відповідає явищу розширення чи звуження значення. У безконтекстному вживанні – внаслідок невизначеності співвідношення між гіперо- та гіпосемами – втрачається чіткий критерій виявлення відмінності між цими категоріями, напр.: “тут зібралося 10 голів” (метафорично – “розумних людей” чи метонімічно – частини цілого, тобто “осіб”) [8, 45]

Тому словникове вивчення цих категорій доцільно базувати на контекстному аналізі, тобто текстовому дискурсі, який наочно демонструватиме відмінності між наведеними типами полісемії. Ще одна проблема у вивченні цих типів, попри їх багаторічні дослідження, пов'язана з тим, що поза увагою вчених залишалися кількісні характеристики цих одиниць. Лише за останніми дослідженнями на матеріалі часткової вибірки зі словника Дудена [12] стало відомим їх співвідношення для німецької мови, як 42%, 38% та 20%. Звернення до квантитативних виявів метафори, метонімії та гіперо-гіпонімії розкриває частиномовну їх специфіку – метафора внаслідок конкретної образності більше притаманна іменнику (54,7%), метонімія, що ґрунтується

на функціональній суміжності – дієслову (60,85%), а гіперо-гіпонімія характерна для прикметника (31,94%). Серед дієслів переважають метонімії типу “фізична – інтелектуальна дія”, “дія – причина дії” тощо. Серед іменникових метафор домінують види “схожість за внутрішніми ознаками”, “за функцією” та “за формою” [5, 36].

У подальшому, однак, доцільне проведення комп’ютерного оброблення сканованої інформації, отриманої методом суцільної вибірки та допрацювання його результатів у зіставленні з матеріалами окремих типів, так і видів полісемії.

Іншою є топологічна класифікація Ю.Д. Апресяна [1, 516], згідно з якою можна виділити три основні типи полісемії, що демонструють відмінні зв’язки між значеннями багатозначних слів. На початковому рівні (при двох значеннях), за даними 100-сторінкової вибірки з словника Дудена [12], домінує за рахунок спрощеної структури лінійна, ланцюжкова полісемія, за якою кожне похідне значення пов’язане з попереднім (60,6% типу: Dancing 1. Tanzbar; 2. Tanz). При трьох значеннях переважає радіальна, за якою похідні значення впливають із вихідного (13,3% типу: abbringen: 1. ablasen; 2. lösen; 3. wieder flottmachen), а при більшій кількості значень – кластерна, коли багатозначність слова складається з кількох семем (епідигматика), що формуються внаслідок взаємодії вертикальних відношень (парадигматикою) та горизонтальних (синтагматикою).

Відомо, що полісемія, тобто здатність слова мати два і більше значень, є центральною властивістю мовних одиниць, однією з найважливіших мовних універсалій [7], адже “у полісемії виявляються творчі потенції мови, здатної обслуговувати все зростаючі потреби процесу пізнання за допомогою обмеженого інвентаря формальних засобів” [7, 4].

У кожній мові, в тому числі і в німецькій, є значна кількість слів, що мають лише одне лексичне значення, які вирізняються семантичною стабільністю у мові (моносемантичні слова). Напр.: *der Bauch* — живіт – частина тіла; *der Schriftsteller* — письменник; *der Winter* – пора року між осінню і весною, найхолодніша пора року. Це однозначні, або моносемічні, слова.

Проте у мові величезна кількість слів має не одне, а два і більше значень. Це полісемічні, або багатозначні, слова. Так, у слові *die Sprache* в авторитетному німецькому словнику [12, 654] визначаються такі значення: Sprache, die, -п 1. < o.PL > Fähigkeit des Menschen zu sprechen, das Sprechen als Anlage, als Möglichkeit des Menschen sich auszudrücken. 2. < o.PL > (meist in bestimmten Wendungen) das Sprechen, Rede. 3a) Art des Sprechens; Stimme, Redeweise; 3b) Ausdrucksweise, stil. 4a) (historisch entstandenes u. sich entwickelndes) System von Zeichen u. Regeln, das einer Sprachgemeinschaft als Verständigungsmittel dient; Sprachsystem; b) System von Zeichen (das der Kommunikation o. A. dient). Іменник *das Wasser* у тому ж словнику має 4 значення, дієслово *schlagen* — 17, слово *die Schule* — 8 і навіть *der Kontrakt* — 4 значення. Як бачимо, ці слова мають не одне, а кілька значень, між ними відчувається тісний смисловий зв’язок. В окремих випадках семантичні зв’язки між значеннями слова настільки близькі, що виникають певні труднощі в їх розмежуванні. Так, іменник *das Bild* має декілька тісно пов’язаних між собою лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Основний варіант (тобто первинне значення) — “картина, зображення” може позначати а) картину художника; б) декорацію на сцені; в) ілюстрацію в книжці; г) зображення на предметах домашнього вжитку; ґ) фотографію; д) кадр фільму; е) зображення на екрані телевізора.

Вторинним від основного є варіант картина сцена із спектаклю, тобто частина спектаклю, що йде без зміни, підрозділ акту в драмі. Похідний від нього варіант вид, ‘картина’ означає вже не театральну сцену, а картину, малярний пейзаж.

Вторинне і основне значення, дуже близькі: ‘картина, уявлення, образ, символ’, тобто те, що можна бачити, уявляти собі в конкретних образах, а також художній образ у літературних творах. Цей варіант вирізняється абстракцією, але пов’язаний із основним первинним значенням ‘картина, зображення’.

Постає питання, чому у слові виникає багатозначність? Що цьому сприяє? В основі назви предмета чи явища лежить певна його ознака. Два і більше явища можуть мати спільну ознаку і одержати однакову назву. Так, іменник *die Wirtschaft* має пряме номінативне значення ‘сукупність організацій, установ, які отримують прибутки від виробництва і споживання якісних продуктів господарства’. При перенесенні цієї назви в інші сфери діяльності слово набуває значення, ‘домогосподарство’. Дієслово *wirken* має пряме номінативне значення ‘бути зайнятим у певній професії, сфері, діяльності’. При перенесенні зі сфери виробництва в інтелектуальну воно набуває значення ‘щось здійснювати, виконувати, створювати (розумовою діяльністю) ‘.

При багатозначності спостерігається варіювання семем при незмінності лексем з позначенням різного значення, інакше кажучи, багатозначність можна кваліфікувати як наявність у межах семантичної структури одного слова низки значень — лексико-семантичних варіантів (ЛСВ). Кількість значень (ЛСВ) слова не є сталою. У процесі розвитку мови кількість може збільшуватись і, навпаки, окремі значення можуть втрачатися. Тенденції до випадання

певних значень слова у мові передається в словниках такими позначеннями, як “veraltet” або “selten”.

Поняття однозначності і багатозначності історично відносно: однозначне слово може реалізувати свою потенційну багатозначність (наприклад, іменник *die Situation* стало багатозначним, набуло значення ‘Lagerplan (Geogr.)’; *der Sender* набрало значення ‘(selten) jmd, der jmdn. etw. irgendwohin schickt’, дієслово *klaffen* — Laut u. viel schwatzen, plappern’; дієслово *kompilieren* у зв’язку з розвитком техніки здобуло багатозначність — ‘(EDV) von einer höheren Programmiersprache in die Maschinensprache eines bestimmtes Computers übersetzen’; Konsonanz, die -, (Sprachw.) Konsonantenverbindung’; Konsument, der -, (Blö) Lebewesen, das organische Nahrungsverbracht и. а.’. Багатозначні слова з часом також розширюють свою семантичну структуру. Паралельно відбувається і таке явище, коли семантично поліваріантна лексема поступово втрачає деякі зі своїх ЛСВ з розвитком мови і стає семантично моноваріантним словом (наприклад, *Sphäre, spezialisieren*). Іменник *der Sang* втратив багатозначність — ‘Gesang’; *die Schätzung* втратив значення ‘das Schätzen, Belegen mit Abgaben’; дієслово *scheitern* втратило значення ‘(veraltet) zerschellen, stranden’; іменник *der Schlenkerich* втратив семему ‘leichtlebiger Mensch’; іменник *die Kleinheit* — ‘Beschränktheit, Begrenztheit, Enge’ тощо.

Дослідники зазначають, що лексема як одиниця мовної структури є певною абстракцією і для конкретизації своєї семантики потребує мовного оточення.

Лексико-семантичні варіанти багатозначного слова перебувають між собою в парадигматичних відношеннях, а для кожного конкретного повідомлення обирається один із них. У мовному потоці, в конкретному мовному акті кожне слово має цілком певне значення.

Для уточнення, в якому значенні вжито те чи інше слово, необхідний контекст. Звичайно, під контекстом мають на увазі словесне, мовне оточення певної лінгвістичної одиниці, у даному разі — слова. Проте існує і така точка зору, коли в поняття контексту включають також позамовні явища, зокрема ситуацію, в якій відбувається мовлення [11, 74].

Питання про полісемію, про характер зв’язків між окремими значеннями в його структурі віддавна привертала увагу лінгвістів. В. В. Виноградов писав: “Жодна мова не була б спроможна виражати кожен конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені” [6, 18]. У цьому висловленні підкреслюється функція багатозначності (полісемічності) — бути одним із важливих засобів організації лексичної системи. Якби кожне нове явище і поняття потребувало окремої назви, то лексичний склад став би безмежним за обсягом і незручним для користування. Саме полісемія забезпечує одну з важливих вимог до мови як до знакової системи — за допомогою мінімальної кількості знаків передавати максимальну інформацію, тобто вимогу економності знакової системи.

Отже, багатозначність слова — один із важливих засобів системної організації лексичного складу мови. Справді, подивімось на будь-яке нове значення слова. Якою б мірою новизни воно не вирізнялось, ми завжди співвідносимо його з якимись компонентами лексичної системи, включаємо в семантичну структуру певного слова за певними ознаками. Разом із тим, нове значення за якимись іншими ознаками вступає в опозицію з уже існуючими значеннями цього слова, через що і сприймається нами як нове значення в семантичній структурі цієї лексики. Так, іменник *der Klub* спочатку означало ‘Bereinigung von Menschen mit bestimmten gemeinsamen Interessen u. Zielen’. Коли виникла необхідність перенесення назви на інший предмет чи явище, що з ним асоціюється (тобто певне об’єднання), і слово набуло ще значення ‘Fraktion’. За асоціацією слово *die Kompanie* набуло ще значення ‘große Ballettruppe’. Іменник *der Traktor* унаслідок розвитку техніки набув ще значення ‘Vorrichtung am Drucker, die zur Bewegung bzw. zur Positionierung von Endlospapier dient’. Отже, спочатку “з’являється уявлення про якийсь предмет або явище, одержане в результаті знайомства з ним на досвіді. Потім виникає необхідність дати йому назву, при цьому новий предмет чи явище асоціюється з якимось іншим предметом чи явищем, оскільки людина відзначає у них якусь спільну властивість” [14, 70].

Із усього сказаного можна зробити висновок, що полісемія є продуктивним засобом збагачення та організації лексичного складу.

У ході історичного розвитку змінюється не тільки семантична структура слова, тобто змінюється склад її елементів, але також зазнають зміни і самі зв’язки полісемічного слова.

Іменник *das Frühstück* з’явився в німецькій мові приблизно в XV ст. Довгий час він зберігав своє єдине значення ‘сніданок’. У сучасній німецькій мові слово набуло ще одного значення — ‘перерва на обід’, яке виникло в результаті метонімічного перенесення найменування. Етимологічне значення в поєднанні із звуковою оболонкою стало основним ЛСВ, а нове значення разом із звуковою оболонкою утворило вторинний ЛСВ, який характерний для розмовного стилю. Дієслово ж *frühstücken* залишається семантично моноваріантним (моносемічним) словом.

Першопричиною лінгвальних семантичних зрушень виступає прагнення до економії мовних зусиль і засобів, до простоти, влучності висловлення, до пошуку нової емоційності та

експресивності, до уніфікації та диференціації [3, 7]. Лексичне значення – це не якась застигла, цілісна, одномірна величина: в ньому виділяється основне поняттєве значення і низка інших — супровідних, побічних семантичних, денотативних та конотативних елементів, а також потенційно можливих значень, які відображаються в певному синтаксичному цілому. Тому, коли якась лексема потрапляє в інший контекст, у незвичне оточення, в її семантичній структурі поступово розвивається певний вторинний, додатковий (явний або прихований) відтінок, що згодом може викристалізуватися в окреме значення.

Семантичних трансформацій (як показують дані дослідження) найчастіше зазнають іменники (вони становлять понад 40% від усіх нових одиниць, утворених шляхом семантичного переосмислення). Друге місце за частотністю в названих процесах займають дієслова (понад 38%). Наступну групу слів (близько 20%), у яких відбулися семантичні перетворення, становлять прикметники. Слова, які зазнали семантичних модифікацій, решти частин мови становлять незначну частку (біля 2%). Це деякі прислівники, дієприкметники, зрідка представники інших лексико-семантичних класів слів.

Система лексико-семантичних варіантів слова постійно розвивається, її взаємодія зі сферою використання нерідко змінюється, тобто змінюється значення слова з розвитком мови, суспільства. Так, основним варіантом (тобто первинним значенням) слова *mild* в XIX ст. був м'який (*milder Boden, mildes Brot, Haar*), а в сучасній німецькій мові — 'помірний, м'який, теплий' (йдеться про погоду). Похідними від основного значення є ЛСВ: 1) 'тихий, ніжний' (про слабке звучання); 2) 'м'який, із слабкою дією' (про лікарські препарати); 3) 'нерізкий, несильний' (слабка інтенсивність руху); 4) 'лагідний'.

Відбулася семантична зміна і в іменнику *Fräulein*. У XVIII ст. слово вживалося як звертання до незаміжньої особи – дівчини дворянського походження. З розвитком політики, економіки, зміною соціальних відносин іменник *Fräulein* став використовуватися як загальне звертання до незаміжньої (молодої чи старої) жінки незалежно від її походження. А вже у XX ст. це звертання стає застарілим і фігурує лише у листах як форма ввічливості або як жартівливе у молодіжному жаргоні.

Тобто, семантична зміна – це не тільки процес набуття нових значень і втрати вже існуючих, а також набуття розвитку в межах вже існуючого значення нового, сучасного смислу, що диктується суспільством.

Семантичні зміни поділяються за походженням на культурно-історичні, культурні та суспільні зміни. Культурно-історичні зміни пов'язані із розвитком торгівлі, науки, із впровадженням нової техніки, при цьому початкове позначення реалії залишається незмінним. Наше *Schreibfeder* уже впродовж трьох століть не виготовляється із гусячого пера, фактично замінилось на *Bleistift*.

Дієслово *erlauben* раніше означало 'gern haben, gutheißen'. Сьогодні це слово змінило своє первинне значення на 'gestatten, zugestehen'.

До культурних змін належать такі зміни значення, що характеризують сучасний культурний стан суспільства. Наприклад: *Stadt* (zu mhd. stat. Ort, Stelle, Platz) → größere Wohnsiedlung; *Bürger* (Bewohner einer Burg) → Bewohner einer Stadt, eines Staates; *Arbeit* (mühselige, qualvolle Tätigkeit) → zweckgerichtete körperliche wie geistige Tätigkeit, auch Produkt; *Dorf* (Gebäude, Haus) → ländlicher Ort ohne Stadtrecht; *Draht* → gezogener Metallfaden; *Galgen* → Gerüst aus Pfahl und Querbalken zur Vollstreckung des Todesurteils; *Geld* (Opfer, Buße, Abgabe, Tribut) → Münzen, Banknoten als Zahlungsmittel; *Nummer* → Schlagwerkzeug; *Saal* (germanisches Einraumhaus) → großer Gesellschaftsraum; *Wappen* (Erkennungszeichen auf Wappen und Helmvisier des Ritters, denn sein Gesicht war im Kampf verdeckt) → erbliche Familienzeichen, auch Haus und Stadtzeichen.

Суспільні зміни значення пов'язані насамперед із творчою діяльністю людини, а також із розвитком економічних, політичних, соціальних відносин, слово *Dame* змінило свою семантику і вживається в значенні 'hofliche Bezeichnung für jede erwachsene weibliche Person'; *Anstand* (Waffenaufstand, Friede, Aufschub) → Benehmen nach guter Sitte; *Heimlich* (hauslich, heimatlich) → fremden Augen entzogen, unauffällig, unerlaubt; *Anwalt* (Machthaber, Gebieter) → Rechtsberater, Rechtsvertreter arm (vereinsam, später rechtlos, schutzlos) → mittellos, durftig; *Stuhl* (Ehrensitz, Thron) → Sitzmöbel mit Rückenlehne (frech, gierig, heftig, kühl, mutig) → unverschämt, draufgängerisch. Отже, як наголошує Г. І. Івлева, відбувається зміна саме первинного, етимологічного значення [4, 32], тобто етимологічне значення або замінюється більш сучасним, більш актуальним для нинішньої епохи значенням, або розщеплюється на похідні ЛСВ.

Так, у іменника *Geist* етимологічне значення 'схвильованість, хвилювання' зникло. Його основне значення в сучасній німецькій мові — 'розум, дотепність'. Похідними від нього є: 1) 'дух, суть, смисл'; 2) 'мислитель, діяч', тобто інтелектуально обдарована особа яка володіє особливим даром мислення; 3) привид, дух'.

А у слові *Natur* етимологічне значення перейшло до ряду похідних ЛСВ. Етимологічне значення іменника 'характер, природа' існує і сьогодні, але не є первинним значення. Первинне значення слова *die Natur* — 'природа, довкілля'. А в розряд похідних від нього перейшло колись домінантне 'характер, натура, природа, суть'.

Лексема *Kunst* мала етимологічне значення наука, знання'. Слово змінило своє значення і в сучасній німецькій мові означає 'мистецтво, художня творчість'.

У сучасній німецькій лінгвістиці поширені психолого-асоціативні і логічні підходи до класифікації семантичних змін [13, 76]. Психолого-асоціативна класифікація семантичних змін виходить з асоціативних зв'язків предметів та понять. Семантична зміна відбувається за принципом перенесення назви з одного предмета або явища на інші. Розрізняють два основні види перенесення: а) метафора; б) метонімія. Метафора охоплює асоціативну подібність: а) подібність форми: Nadelkopf, Landzug, Flaschenhals, Bergrucken, Meerbusen, Stuhlbein; б) подібність внутрішньої ознаки (тварини і людини): Schwein = schmutziger Kerl, Hund = gemeiner Kerl, ein Pfau = ein eitler Mensch oder Fuchs, Esel, Gans; в) подібність кольору: Scharlach → zuerst Stoffsorte von grellroter Farbe, dann → eine einsteckende Kinderkrankheit; kuhle Blonde → ein helles Bier; г) подібність дії (функції): Feder eines Vogels, dann → Feder zum Schreiben; г) перенесення власної назви на явище, що визначається спільністю риси характеру: Othello (ein eifersuchtiger Mann); Kazanova (Schurzenjager); Apollo (ein schöner Mann); Venus (eine schöne Frau).

Так, іменник *der Renner* з первинним його значенням 'біговий кінь, скакун' розвинуло нове значення 'особливо популярний товар'. У цьому новому значенні розширилася сфера використання слова, збагатилася його сполучуваність. Воно використовується тепер і щодо інших, так само модних речей: мелодії, телепередачі, книги і т.п. Узагальненість цього значення формує умови для *der Kassenrenner* касова річ'.

Науково-технічна революція, яка супроводжується функціонуванням наукових понять у широкому середовищі носіїв мови, впровадженням у повсякденне життя самої сучасної техніки, активізує і процес метафоризації слів. Багато прикладів можна назвати серед лексем, поширених у зв'язку з розвитком комп'ютерної техніки — Computer – Lexik': *Absturz* (eines Gegenstandes) → Abbruch eines Programms) eines Betriebssystems [Fall in die Tiefe]; *Datenbus, Adressbus* (Bus als Personentransportmittel) → Zuführung von Versorgungsspannungen über mehradrige Sammelleitungen [Zuführung]; *Klammerraffe* → Zeichen, das in der Adresse einer E-Mail zwischen dem Namen u. der weiteren Adresse eingesetzt wird (Zeichen); *Netz* (geknapftes Menschenwerk) → Rechnernetz, Rückgratnetz verbundene Rechner, auch Kopplung mehrerer Rechnernetze; *Stab* → dünner glatter Stock, dünne ringe Stange; *Parken, Autopark* → Vorrichtung zu Schutz der Speicherplatte des nicht betriebenen Computers; *Chip* (англ. Schnitzel, Stückchen) → Plättchen aus Halbleitermaterial zur Erzeugung eines Schaltkreises; *kompilierend* von einer höheren Programmiersprache in die Maschinensprache eines bestimmten Computers übersetzen [ein Programm kompilieren]; *Mission* (feierlicher Auftrag) → im Computerspiel zu lösende Aufgabe [anspruchsvolle Aufgabe], Missions-Editor; *Treiber* ! Programm, mit dem ein peripheres Gerät gesteuert wird Virus (від лат. "Gift", Zerstörendes, Erreger einer Krankheit) → Computervirus, kann Dateien verändern oder löschen [negative Wirkung]; *Trojanisches Pferd* ! Programm zum Ausspionieren von Daten; *Krüppel: Krüppelsoftware* → zu Test- und Werbezwecken angebotene Software mit reduzierten Funktionen; *Maske*: wie ein Formular aufgebaute Bildschirmoberfläche eines Computers, die zu Eintragen von strukturierten Daten auf den Bildschirm abgerufen werden kann; *Steuer* → obligatorische Geldabgabe zur Stützung des Staates. Зокрема лексема *der Chip(s)* була запозичена німецькою мовою з англійської з двома значеннями: жетон для гри (в рулетку тощо), чипси (смажені картопляні скибочки). Ця лексема функціонує в наш час в комп'ютерній техніці з новим значенням 'чип, кристал інтегральної мікросхеми', значення якої теж запозичене з англійської мови. Навіть багатозначна лексема *Maus* серед наслідків метафоричного перенесення значенням 'graue Maus (unscheinbar gekleideter und zurückgezogen lebender junger Mensch); weiße Maus (weiß gekleideter, den Straßenverkehr regelnder Polizist – Handballen; Oberarmmuskel; kleines Mädchen; має навіть електронне: elektronisches Eingabegerat.

Підсумовуючи результати дії механізму виникнення семантичних змін, слід насамперед відзначити провідну роль метафорики, що засвідчують наведені приклади. Метафоричний перенос можна спостерігати і на багатьох інших семантичних інноваціях. Так, слово *Triade* у новому значенні позначає три регіони із бурхливим розвитком економіки (Північна Америка, Європа, Японія).

Широке використання метафори підтверджує думку дослідників у галузі когнітивної лінгвістики про те, що "людська концептуалізація і, отже, мовна семантика, носить головним чином, метафоричний характер, тобто осмислення людиною більш або менш складних об'єктів базується на переосмисленні базових понять людського досвіду" [2, 27]. Метафора, як слушно зауважує Н.Д. Петрова, "є гносеологічною моделлю свідомості людини" [1, 231].

Виникнення нових значень внаслідок метонімічних переносів ґрунтується на асоціаціях, на реально існуючих зв'язках безпосередніх за суміжності між поняттями. Лексема *Marmelade* вживається в новому значенні *sußer Brotaufstrich aus Zitrusfrüchten*; *Schirm* → Schutzvorrichtung und Schutz jeder Art; *Pranger* → Schandpfahl; *Treppe* → Gesamtheit der Stufen; *Stufe* → Mutterpferd, weiblichespferd; *Rune* → germanisches Schriftzeichen; *Eisbein* → gepökelt und gekochtes Bein vom Schwein; *Köpfchen* → Blütenstand, bei dem viele Blüten in kugeliger Form dicht beieinanderstehen; *Ticket* → Wahlprogramm

Логічна класифікація семантичної зміни передусім бере до уваги логіко-семантичний наслідок розвитку семантики слова: чи значення слова внаслідок цього розвитку розширилось, чи звузилося. За цією класифікацією розрізняють процеси розширення та звуження слова.

Отже, проблема полісемії надзвичайно актуальна для сучасної лексикології, оскільки її розв'язання дозволить кардинально переглянути засадничі підходи багатьох лінгвістичних наук та створити лексикографічні праці нового покоління. Внаслідок постійного поглиблення людського пізнання у процесі комунікації та діяльності виникає діалектичне протиріччя (як рушійна сила) між необмеженим розмаїттям мінливої дійсності, безліччю подібностей, який констатує суб'єкт пізнання, та частково обмеженими можливостями мовної системи. Ця суперечність активізує тенденції до рівноваги на основі образності, мовної економії, експресії тощо.

Сукупність суперечностей та спричинених ними тенденцій спонукає до якісної еволюції як кожного окремого слова, так і словникового складу загалом. Передумовою такого розвитку є семантичний потенціал слова, який знаходить вияв у здатності слова до взаємодії з іншими поняттями, відображеними у свідомості людини, та до поняттєво-асоціативних переходів. Ця здатність як певна константа приводить у ході комунікації до розгортання семантики початково однозначного знака.

Дослідники семантичних змін у сучасній німецькій мові встановили, що в основі семантичних змін лежать мовні зміни. Основними чинниками мовних змін вважають: функціональна обмеженість мовних органів, дія аналогії, прагнення до економії мовних засобів, простоти, гармонійності, зручності, чіткості, тиску на мовну систему нових уявлень та вплив чужих мов. До рушійних сил у цьому процесі належать потреби в наочності, емоційній розрядці, економії зусиль, дотриманні певних організаційних норм, вираженні соціальних запитів і наданні висловленню краси. Основна причина семантичних змін полягає у нечіткості та варіюванні як проявах мінливості самого значення. Значення здебільшого залежать від мовних ситуацій та позамовних факторів, що відображаються в контекстах. Мовна зміна, як і зміна значення, стає наслідком комплексу еволюційних процесів, які позначаються на відношеннях подібності між феноменами навколишньої дійсності, але не залежать від волі індивіда. Саме тому він намагається втілити ці відношення, що виникли у процесі еволюційного розвитку та подальшого "технічного доозброєння", в нових семемах полісеманта.

Кожна зміна в семантичній структурі слова є за своїм змістом результатом змін, що виникають з появою нових суспільних потреб. При цьому слово залишається однозначним у своїх окремих слововживаннях (контекстуальних варіантах), але стає полісемічним як лексема в сукупності окремих слововживань. Семантичні зміни в діячності проявляють себе як полісемізаційні або деполісемізаційні процеси. Ці процеси позначаються під час слововживання на системі синтагматичних, парадигматичних та епідигматичних відношень слова. Лише в системі, на основі системного дослідження можна простежити, як саме відбувається зміна значення як елемент знакової дії, яких слів вона торкається, а які слова її уникають. Нові значення виникають усередині у межах вихідної ЛСЦ, але реалізуються як нові значення (семемі) в нових парадигмах (ЛСЦ). Деполісемізація (звуження значення) починається із зникнення семи (семемі) з парадигми та веде до заміщення системної позиції слова. Це спричиняє семантичні зміни інших членів ЛСЦ.

Словниковий склад мови та мовну систему взагалі можна оцінити як складну динамічну та саморегульовану систему. Зі зміною бодай одного значення система намагається повернути стабільну рівновагу.

Нове значення слова утверджується лише в тому разі, якщо воно чітко відповідає, з одного боку, позамовним потребам, а з другого системним вимогам (параметрам). Інакше кажучи, генетично випадкові відхилення семантичних варіантів дій мають "шанс на виживання", який, проте, залежить від того, наскільки їхні властивості (експресивність, етимологічна пов'язаність, чіткість сприйняття тощо) відповідають системним вимогам. Лише оптимальні значення мають можливість зберігатися в мові. Деякі з них, однак, витісняються внаслідок зміни суспільних потреб. У випадку нерозвинутої полісемії це сприймання слова чи навіть його зникнення, що, ймовірно, вимагає закріплення цих змін у мовній колективній пам'яті мовців. У мовців одного покоління внаслідок відсутності активізації нейронні ланцюжки, відповідальні за збереження цього зв'язку у "сітці головного мозку", розриваються, внаслідок чого відбувається стирання старих зв'язків, що в мові відображається як процес деполісемізації.

Зі зміною одного зі своїх параметрів мова (мовна діяльність) прагне поновити стабільну рівновагу, що активізує відповідні механізми, що виявляється у відхиленнях та варіаційності мовних одиниць. Мовні варіанти зберігаються у діячності лише в тому випадку, коли вони, оптимально відповідають мовним потребам та системному оточенню в синхронії. Саме тому полісемія (та полісемічні явища) не може розглядатися як побічний феномен, а визначається як нормальний, економічний, природний та характерний для людської мови спосіб найменування.

Список використаних джерел

1. Апресян Ю. Д. О регулярной многозначности / Ю.Д. Апресян // Известия АН СССР. Сер. лит. и. яз. – 1971. – Т. 30. – № 6. – С. 509-526.

2. Будагов Р. А. Проблемы развития языка / Р.А. Будагов. – М.: Наука, 1965. – 73 с.
3. Ивлева Г. Г. Семантические особенности слов в немецком языке / Г.Г. Ивлева. – М.: Высш. шк., 1978. – 102 с.
4. Ивлева Г. Г. Тенденции развития слова и словарного состава на материале немецкого языка / Г.Г. Ивлева. – М.: Наука, 1986. – 135 с.
5. Кійко С, Кійко Ю. Квантитативне дослідження полісемії дієслів сучасної німецької мови / С. Кійко, Ю. Кійко// Наук. вісн. Чернів. ун-ту: Германська філологія. – Чернівці. – 1996. -Вип.1. – С. 32-38.
6. Левицкий В. В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2001. – 512 с.
7. Огуй О. Д. Полісемія в синхронії, діакронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекта полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д. Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
8. Пащенко В. М, Методология постнекласичного ландшафтознавства / В.М. Пащенко. – К.: Наукова думка, 1999. – 284 с.
9. Benveniste A. Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft. Aus d. Franz. v. W. Bolli. – Frankfurt am Main, 1977. – S. 144.
10. Boretzky N. Einführung in die historische Linguistik. — Reibeck bei Hamburg: Rohwolt TWB, 1977. – 254 S.
11. Duden Deutsches Universalwörterbuch. – L., völlig neu bearb. u. stark, erw. Aufl. – Mannheim et al.: Dudenverlag, 1989. – 1816 S.
12. Hansack E. Bedeutung, Begriff, Name. – Regensburg: S. Roderer, 1990. -95 S.
13. Keller R. Sprachwandel von der unsichtbaren Hand in der Sprache. -Tübingen: Francke NTB, 1990. – 218 S.

***Анотація.** У статті розглядаються сутність лексичної полісемії, методи розмежування значень багатозначного слова, співвідношення між кількістю значень лексеми та її морфологічним, семантичним, стилістичним статусом тощо. В рамках порушеної в статті проблематики та отриманих результатів можна намітити перспективу подальших досліджень. Постійно виникають нові зовнішні імпульси, що стимулюють розвиток лексико-семантичної системи мови та диктують необхідність звернення до лексичних процесів реєстрації словникових змін та моделювання розвитку словникового складу мови.*

***Ключові слова:** полісемія, семантика, квантитативні методи, словник.*

***Summary.** In the present paper are discussed: the phenomenon of lexical polysemy, methods of discriminating the meanings of a polysemic word, the correlation between the number of meanings of a word and its morphological, semantic and stylistic characteristics and some others. Within the framework of the touched in the given article problem and the received results it is possible to draw the prospect of further researches. Nowadays in the epoch of great public development new external impulses are constantly arising. They stimulate the development of the lexical and semantical language system and dictate the necessity of appealing to the lexical processes, registration of dictionary changes and design the development of dictionary composition of the language.*

***Keywords:** polisemy, semantics, quantitative methods, dictionary.*

УДК 811.161.2:81'366+373.46

Казимирова І. А.

МЕТАДІАЛЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна лінгвістична термінологія постає, з одного боку, як складова цілісної метамови загальної концепції про мову, з іншого, – як сукупність метадіалектів окремих мовознавчих дисциплін. Термін *метадіалект* перебуває в таких самих відношеннях із терміном *метамова*, як терміни *соціальні й територіальні діалекти* із загальним терміном *національна мова* [6, 7]. В термінологічному корпусі лінгвістики виокремлюємо дві важливі складові: універсальні терміни, якими послуговуються представники всіх лінгвістичних напрямків і шкіл, і галузеві, які використовуються для номінації специфічних явищ і понять окремих розділів мовознавства. Об'єктом уваги в цій статті є терміносистема української діалектології – галузі мовознавства, яка активно розвивається впродовж двох століть і має вагомі здобутки (детальніше про історію і сучасний стан цієї науки див.: [2, 147-149; 8]). Питання фахової термінології спорадично